

Szikura József (1932–2015)

FEKETE Gábor

1113 Budapest, Dávid Ferenc u. 9.; h6868fek@helka.iif.hu

Elfogadva: 2016. február 25.

2015. december 11-én érkezett a megrendítő hír Szikura József professzor, a kiváló botanikus aznapi, váratlan haláláról. Sejtettük ugyan, hogy életének nyolcvanas éveiben járva aránytalanul sokat, nehéz, megterhelő közfeladatokat vállal, de bizakodtunk is, hogy bölcsessége, nagy tapasztalata, higgadtsága megóvja Őt a magas beosztásával járó stressz romboló hatásától.

Szikura József 1932. december 7-én született Kárpátalján, az akkor Csehszlovákiához tartozó Munkácsra. Itt kezdte meg, majd Huszton folytatta tanulmányait. 1946-ban visszatért Munkácsra, majd – más lehetőség nem lévén – tanulmányait ukrán nyelven folytatta. 1947-ben felvételt nyert a munkácsi mezőgazdasági szakiskolába, ennek befejezésével agronómussegéd oklevelet szerzett. 1950. szeptember 1-től az Ungvári Állami Egyetem Biológiai Karának hallgatója. Hamar a botanika felé fordult, elsősorban tanítómestere, Fodor István professzor hatására. Ő vezette be Szikura Józsefet a növényismeretbe, és neki köszönhette az élvezetes terepgyakorlatokat, a Kárpátalja flórájának, növényföldrajzának megismerését Ungvártól Körösmezőig. Fodor István mentori tevékenysége nemcsak a szakmára terjedt ki. Az évfolyamon öten-hatan voltak magyarok, akik természetesen egymás között magyarul beszéltek; ez a beszéd sértette a többség fülét, ilyenkor bizony a nagy tekintélyű Fodor professzor „védernyőjére” volt szükség. Szikura közben, 1950 és 1957 között az ungvári ifjú naturalisták állomásának a munkatársa, majd 1957-től 1960-ig az Ungvári Állami Egyetem talajkutató csoportjának fő geobotanikusává lépett elő, közben, 1959–1960-ban az egyetem havasi kutatótelepének igazgatója, ekkor többek között a természetes rétek és legelők javításának módszereivel foglalkozott. 1960-ban meghívásos pályázat alapján az Ukrán Tudományos Akadémia Központi Botanikus Kertjének (Kijev) munkatársa lett, itt Közép-Ázsia és Kazahsztán területek élőnövény kurátora, 1973-tól tudományos főmunkatársa, 1975–1993 között a Flórakutatási Osztály vezetője, később a Kert herbáriumának vezetője. Kandidátusi értekezését 1967-ben védte meg, míg a biológiai tudományok doktora címet 1982-ben szerezte meg, majd a professzori címet is elnyerte. 1993-tól az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Sejtbiológiai és Génsebészeti, Táplálkozási, Biotechnológiai és Genomikai Kutatóintézetének főmunkatársa. Már jócskán a hetvenes éveiben járt, amikor lényeges fordulat következett be életében. Szülőföldje, fiatalságának helyszíne, Kárpátalja hívta vissza: a Magyarország kormánya által fenntartott beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán vállalt el oktatói, illetve 2008-tól tanszékvezetői feladatot. 2011-ben a Főiskola Alapítványa pedig rektorra választotta. A Főiskola (annak Biológiai és Kémiai Tanszéke) bázisán ugyancsak 2011-ben egy Természettudományi Kutatóközpontot is létrehozta, amelyet – Szikura József egykori mestere emlékére – Fodor Istvánról neveztek el. Ennek vezetői tisztét ugyancsak Ő töltötte be.

Közép-Ázsia és Kazahsztán flórája már kezdettől vonzotta. Ezt a vonzódást érthetővé teszi a flóra gazdagsága (mintegy 8000 faj), illetve az, hogy korai becslések szerint a közép-ázsiai flóra több mint 100 endemikus nemzetséget és 1500 bennszülött fajt tartalmaz. Szikura József 1961 és 1973 között öt kutató-gyűjtő expedíciót szervezett és valósított meg a Türkmenisztán-Horászn hegycsoportban (a Kopet-dag hegylánca), a Zeravsán, Csatkal, Kuramin, Gisszár hegységekben, a Kara-tau, a Zailijszkij Alatau, Dzsungár, Talasz, Kungej, Terszkej-Alatau,

Kara-kum, Kizil-kum, Mujun-kum, homoksvatagokban, a Csu-Ili kősvatagban, valamint a taskenti, ariszi, szamarkandi, buharai agyag- és löszsvatagokban. A begyűjtött nagy mennyiségű élő anyag a kijevei botanikus kert gyűjteményét nagygyá fejlesztette. Új munkahelyén, 1993-tól feladatát meghatározta, hogy az intézet új haszonnövényekre (takarmány-, gyógy-, dísznövényekre, mézelő növényekre, a meliorizációban hasznos taxonokra stb.) kívánt lelni. Nagy növényismeretét, taxonómiai tudását itt kiválóan hasznosíthatta, különösen, hogy továbbra is a közép-ázsiai flóra begyűjtését és áttelepítését végezhetette. Ki kellett alakítani a meghonosítási munka célszerű fázisait. Első lépésként *in situ* tanulmányozta a „megtélt” fajok kvalitatív-kvantitatív tulajdonságait (pl. maghozam, betegségek, kártevők jelenléte), illetve termőhelyüket, a cönológiai környezetet. Majd begyűjtötte a szaporítószerveket (termések, magvak, hagymák, rizómák, gumók, csíranövények). Ezekből Kijevben élő növénygyűjteményeket hozott létre. A munka intenzív részeként tanulmányozta a betelepített növények biológiai jellegzetességeit, a növekedési-fejlődési ritmusokat, a maghozamot. A „mesterséges” populáció fontos kritériuma, hogy az összes korcsoport folyamatosan reprodukálódjék. Esetenként elemezték, hogy a növény beltartalma hogyan örökíthető át a telepítés során. Ígéretes fajok esetében aztán kidolgozták a szaporítás effektív módszereit is. Az áttelepítés sikeressége feltűnően magas, még a 353 bennszülött faj áttelepítése is mintegy 70%-ban eredményes volt. Kiderült az is, hogy a vizsgált több mint ezer faj közül sok domesztikáció nélkül, közvetlenül felhasználható. Ritka, endemikus, kipusztuló állapotban lévő fajok esetén az *ex situ* megőrzés legjobb módszereinek felismerése volt a feladat. Kutatásai szolgáltatták az alapot azon közép-ázsiai régiók kijelölésére (Nyugat Tien-san, Pamír-Alaj, Turáni Alföld, Türkmen-Horasán hegycsoport, Északi Tien-san), amelyek honosításra alkalmas új taxonokban bővelkednek. Szikura József herbárium létrehozása mellett génbankok kialakítását is végezte: az általa megalapozott magbank jelenleg mintegy 5000 fajt képvisel. Emellett közreműködött kallusz-kultúrák létrehozásában is. Több évtizedes kutatómunkája során Közép-Ázsia flórájának nemzetközi tekintetben is egyik legjobb ismerőjévé vált. Emellett (2002-ig) nem kevesebb, mint 157 kutató-gyűjtő utat, expedíciót szervezett, illetve vezetett további régiókba (Észak-Kelet Kárpátok, Krím, Kola-félsziget, Belorusszia stb.), de tanulmányozta a balkáni flórát, és gyűjtött Dél-Amerika (Venezuela, Kolumbia, Brazília) trópusi esőerdőiben is.

Szikura József termékeny botanikus volt, tudományos dolgozatainak száma eléri a 200-at. Sokoldalú tudással felvértezett kiváló taxonómus, újabb kori bizonyítékai ennek monográfiái az *Eremurus* és a *Juno* nemzetségről (utóbbiban leánya mint szerzőtárs működött közre). E monográfiákból is kiviláglik erőssége: fölényesen uralja a morfológiát. Ismerete kiterjed a növény vegetatív részeire, annak fejlődésritmusára, a virágra és különösen a termésre, a magvakra. Ezek együttesen alakították ki az identifikációhoz nélkülözhetetlen tudását, ami biz-

tos támaszt adott Számára az áttelepítések során is. Az Átala létesített magbank anyaga is segítette a taxonok azonosításában. Kismonográfiák sorozatát indította el, ezek nagyszámú taxon (köztük igen sok keleti növény) termését, magvát mutatja be képekkel és korrekt szöveges leírással. E munkákból az is kiderül, hogy kiválóan ismeri, alkalmazza a modern technikát.

Új keletű „projektjének”, az új Természettudományi Kutatóközpontnak célja Kárpátalja (beleértve a Tisza vízgyűjtő területét is) természeti kincseinek felkutatása, tudományos igényű feltérképezése, a növény- és állatfajok élettere változásainak nyomon követése. A feladat természetesen a konzerváció is: a fajok *in situ* és *ex situ* védelme, a természetes állapot megőrzése, illetve azok lehetőség szerinti visszaállítása. E munkák keretében különféle gyűjteményeket (herbárium, magbank, állatgyűjtemények) hoznak létre az erre a célra kialakított nagybereg-i tájház területén létesített gyűjteményes kertben. A kutatóközpontban ügyködő fiatal kutatók: hallgatók, doktoranduszok, élénk nemzetközi kapcsolatokat alakítanak ki, így magyar intézetekkel, a Pannon génbankkal is.

Nagy tudását, különösen széles történelmi tájékozottságát gyakran élvezhetjük: a kárpátaljai térség magyarságát történelmére amúgy is alaposan megtanította az élet (szüleinek hazája még Magyarország, ő maga egy ideig csehszlovák honpolgár, majd a Szovjetunió, később pedig Ukrajna állampolgára). Hangoztatta a konzervatív értékek, a hagyományok megtartó erejét, és – mint a Főiskola rektora is – a becületes életre való tudatos felkészülést. A sikerhez nélkülözhetetlen a hallgatók, szülei és az oktatók összefogása, hiszen „a nyírfavesszők egyenként nagyon könnyen kettétörnek, de seprőbe kötve gyakorlatilag törhetetlenek”. Konzervativizmusa ugyanakkor messze állt a maradiságtól, mind mondta: a modern kor kihívásait figyelembe vevő korszerű, piacképes tudásra van szükség, ami rendszeres munka, állandó önfejlesztés és nyitottság nélkül nem szerezhető meg.

Szikura József gazdag életpályát mondhatott magáénak. Ez az életpálya magától értetődően a szovjet és később az ukrán tudományos életbe volt beágyazva. Később, amikor a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola vezetőjének kiválasztása szóba jött, ez a tény fontosnak bizonyult. A másik oldalról sokat nyomott a latba a Magyar Tudományos Akadémia elismerése, külső taggá választása (2001). Kapcsolata magyar botanikusokkal amúgy korán, még a múlt évszázad hatvanas éveiben létrejött (utalunk itt közös krími tanulmányútjára Borhidi Attilával, illetve az *Acta Botanica Hungarica*-ban (1961) megjelent dolgozatukra. A kétezres években aztán számos együttműködést alakított ki hazai kollégákkal. A magyar állam – mindnyájunk egyetértésére és örömére – 2012-ben a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjével tüntette ki, a kárpátaljai magyar felsőoktatás fejlesztéséért. Hódmezővásárhely városától pedig díszpolgári címet nyert el.

Emlékét kegyelettel őrizzük!

József Szikura (1932–2015)

G. FEKETE

Dávid Ferenc u. 9, Budapest, H-1113; h6868fek@helka.iif.hu

Accepted: 25 February 2016

József Szikura, the outstanding botanist suddenly passed away on 11 December 2015 at the age of 83. He was born on 7 December 1932 in Munkács (Mukacheve, then belonging to Czechoslovakia, today part of Ukraine). After graduating at the Faculty of Biology, National University at Ungvár (Uzhorod), he joined the staff of the Central Botanic Garden of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev, where he became a renowned expert of the flora of Central Asia and Kazakhstan. He led more than 150 scientific expedition altogether in various regions of the Earth greatly contributing to the enrichment of live plant and herbarium collections. He was an excellent taxonomist with unparalleled expertise in plant morphology. Szikura authored over 200 scientific publications including monographs of the genera *Eremurus* and *Juno*. He also had an invaluable contribution to the *in situ* and *ex situ* conservation of rare plant species, and established gene banks, including a seed bank now counting more than 5000 taxa. He was already over seventy when he returned to his homeland where he became staff member, head of department and then Rector of the Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute (formerly Transcarpathian Hungarian Teacher Training College) in Beregszász (Berehovo, Ukraine). In 2001 Szikura was elected the external member of the Hungarian Academy of Sciences. In recognition of his successful academic, research and educational work, and promotion of the Transcarpathian Hungarian higher education he was awarded the Officer's Cross of the Order of Merit of the Republic of Hungary by the President of the Republic of Hungary in 2012.